

Związki i stowarzyszenia tatarskie w Polsce

Tatar Unions and Associations in Poland

Aldona M. Piwko

a.piwko@uksw.edu.pl

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Absolwentka Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, doktor habilitowana nauk teologicznych (religiologia); adiunkt na Wydziale Teologicznym UKSW w Warszawie; współpracuje z Centrum Formacji Misyjnej oraz Collegium Bobolanum; autorka książki *Między konserwatyzmem a liberalizmem. Muzułmańskie praktyki religijne w Polsce* (Warszawa 2013), a także ponad 50 artykułów naukowych i popularnonaukowych oraz haseł encyklopedycznych; specjalistka w zakresie islamu, kultury i sztuki muzulmańskiej.

Tatarzy, którzy żyją w Polsce, zgodnie z obowiązującym prawem stanowią grupę etniczną¹. Ich liczebność jest niewielka, a także zdecydowanie odróżniają się kulturą i tradycją od pozostałych obywateli – przy jednoczesnym dążeniu do zachowania tych elementów indywidualnej tożsamości. W myśl prawa społeczność etniczna winna charakteryzować się odrębnym językiem. Jednak Tatarzy w krótkim czasie po osiedleniu się na terenach Polski, już w XIV wieku, stracili swój język narodowy². Mimo długiej historii obecności na ziemiach

¹ Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz. U. nr 17, poz. 141, z 6.01.2005).

² Związek Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej pozyskał środki finansowe na realizację projektu językowego i od 2012 roku zainteresowani poznaniem języka przodków Tatarów polskich mogą zgłębiać tajniki egzotycznego oraz niemal zapomnianego kodu porozumiewania się. Dążenie do wprowadzenia nauki

Polski (sięgającej ponad 600 lat) oraz wielu zasług dla ojczyzny społeczność ta pozostaje w znacznie mniejszości. Z danych statystycznych wynika, że grupa ta liczy około 6 000 osób³, jednak nie oznacza to, że wszyscy utożsamiający się z etnicznym pochodzeniem tatarskim są jednocześnie wyznawcami islamu. Należy jednak podkreślić, że do 80. lat XX wieku Tatarzy byli praktycznie jedynymi przedstawicielami islamu w Polsce. Pielęgnowanie i podtrzymywanie tożsamości religijno-kulturowej umożliwiają im stowarzyszenia, których celem jest nie tylko ochrona dziedzictwa etnicznego, ale także integracja społeczeństwa tatarskiego. Ponadto organizacje te promują bogactwo kulturowe Tatarów w Polsce oraz poza jej granicami.

Niniejszy artykuł ma na celu omówienie działalności związków religijnych i stowarzyszeń promujących kulturę tatarską w Polsce. Aktywna działalność naukowo-literacka społeczności muzułmańskiej rozwinęła się w Trójmieście. Jest ona organizatorem różnorodnych konferencji naukowych oraz popularnych, podejmujących zagadnienia tatarskie, a także ogólnomuzułmańskie i arabskie. W Gdańsku działają dwie organizacje tatarskie: Towarzystwo Kultury Muzułmańskiej oraz Związek Tatarów. Natomiast w Białymstoku funkcjonuje zespół wokalny-taneczny, prezentujący dorobek kultury tatarskiej. Niemal wszędzie tam, gdzie mieszkają muzułmanie, odbywają się imprezy ukazujące odrębność religijną i kulturową wyznawców islamu. Organizatorzy tego typu spotkań przez autoprezentację pragną promować idee dialogu międzykulturowego oraz międzyreligijnego.

języka etnicznego w społeczności tatarskiej było bardzo skomplikowane chociażby dlatego, że koniecznym stało się przetłumaczenie elementarza z języka rosyjskiego oraz znalezienie odpowiedniego lektora. Niemniej jednak zainteresowanie nauką języka przodków jest na tyle duże, że Związek Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej chce rozszerzyć projekt edukacyjny poza Białystok. Por. *Pierwsze słowa po tatarsku. Lekcje języka etnicznego*, „Gazeta Wyborcza” [on-line], http://miasta.gazeta.pl/miasto/1,96987,11409439,Pierwsze_slowa_po_tatarsku_Lekcje_jezyka_etnicznego.html [dostęp: 23.03.2012].

³ Niezwykle trudno jest podać precyzyjną liczbę Tatarów żyjących w Polsce. Według różnych danych waha się ona w przedziale od 3 000 do 6 000 osób, przy czym według Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań, przeprowadzonego w Polsce w 2011 roku, 1 916 osób określiło swoją przynależność jako tatarską. Por. *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa 2015, s. 122.

1. Muzułmański Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej (MZR⁴)

Polscy wyznawcy islamu wywodzą się od Tatarów zamieszkujących tereny Litwy⁵, wchodzące niegdyś w granice Rzeczypospolitej. Zgodnie z obowiązującym prawem polskim muzułmanie mogli powołać związek religijny, a więc określony system organizacyjny społeczności wiernych. Definicja stwierdza, że związek religijny jest rodzajem zorganizowanej społeczności ludzkiej, posiadającym strukturę, ustrój wewnętrzny, a także zdolność powoływania organów władzy. Władze związku reprezentują interesy organizacji wobec struktur państwowych oraz innych Kościołów i związków wyznaniowych. Ponadto władze określają prawa i obowiązki wiernych, będących członkami związku⁶. Związek religijny jest organizacją społeczną, wspólnotą ludzką opartą na niezmiennych i nienaruszalnych przekonaniach religijnych, stanowiących typ wyznaniowy, który własnych członków łączy dążeniem do wspólnego celu religijnego poprzez jednokowe środki. Spośród innych organizacji społecznych związki religijne wyróżniają się celem swojej działalności, którym jest zaspokojenie potrzeb religijnych. Poszczególne związki wyznaniowe różnią się między sobą doktryną religijną, formami kultu czy normami postępowania.

Przez ponad 60 lat XX wieku, podnosząc fakt obecności wyznawców islamu w Polsce, na myśl przywoływano Tatarów oraz Muzułmański Związek Religijny. Te dwa organizmy występowały niemal zawsze razem. Do niedawna MZR zrzeszał głównie Polaków wyznających islam oraz legitymujących się pochodzeniem tatarskim. Jednak zachodzące zmiany w ustroju politycznym Polski oraz dokonująca się globalizacja świata (w połączeniu z „otwarcie” granic) spowodowały napływ muzułmanów z krajów arabskich. Dlatego obecnie MZR nie jest już tylko związkiem zrzeszającym Tatarów (choć stanowią oni przeważającą część jego członków), ale integruje również pozostałych wyznawców islamu. Warunkiem przynależności do MZR jest posiadanie obywatelstwa polskiego albo karty stałego pobytu.

⁴ Muzułmański Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej używa skrótu MZR, który będzie także stosowany w niniejszym artykule.

⁵ Por. O. Górka, *Uwagi orientacyjne o Tatarach polskich i obcych*, „Rocznik Tatarski”, t. 2, 1935, s. 145-199.

⁶ Por. M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005, s. 9.

1.1. Historia Muzułmańskiego Związku Religijnego w RP

Dzieje Muzułmańskiego Związku Religijnego są nierozdzielnie związane z najnowszą historią Tatarów, a także pozostałych wyznawców islamu w Polsce. To na jego fundamencie powstały nowe organizacje muzułmańskie w naszym kraju.

Odzyskanie niepodległości przez Polskę sprawiło, że Tatarzy polscy postanowili zerwać zależność od muftiatu w Symferopolu⁷ na Krymie. Pojawił się wówczas problem zorganizowania życia religijnego dla społeczności muzułmańskiej w nowych warunkach politycznych i ustrojowych. Poszczególne gminy muzułmanów, istniejące na terenie Rzeczypospolitej, funkcjonowały niezależnie od siebie. Takie rozwiązanie nie było korzystne dla jedności islamu. Dlatego duchowni muzułmańscy musieli dołożyć wszelkich starań, by urzeczywistnić łączność wiary i wyznania w Polsce⁸. Prawne uznanie społeczności muzułmańskiej przez władze Polski było możliwe tylko w wyniku porozumienia zawartego z reprezentacją związku religijnego, a takiego muzułmanie w Polsce nie mieli. Dlatego przede wszystkim należało go zorganizować, a dopiero potem dążyć do uregulowania statusu polskich muzułmanów.

W 1923 roku warszawscy wyznawcy islamu pod przewodnictwem Abdułły Hamida Churamowicza założyli Związek Muzułmański Miasta Stołecznego Warszawy. 14 marca 1923 roku statut Związku zatwierdził Minister Spraw Wewnętrznych⁹. Związek ten nawiązał kontakty ze wszystkimi gminami muzułmańskimi w Polsce, aby w ten sposób utworzyć jedną organizację wyznawców islamu w Polsce. Inicjatywa ta dała początek dalszym, pogłębionym zmianom.

28 grudnia 1925 roku zwołano w Wilnie Wszehpolski Zjazd Delegatów Gmin Muzułmańskich w Rzeczypospolitej Polskiej¹⁰. Organizatorami tak ważnego wydarzenia byli członkowie gmin z Warszawy oraz Wilna. W skład komitetu organizacyjnego wchodził: Adam Murza-Murczic, Abduł Hamid Churamowicz (zastępca), Ibrahim Smajkiewicz, imam meczetu wileńskiego. Udział w zjeździe wzięło

⁷ Symferopol został założony w 1784 roku przez carycę Katarzynę, jednak już od XIV wieku istniała tu tatarska osada pod nazwą Aqmescit.

⁸ Por. *Uregulowanie stanu prawnego wyznania muzułmańskiego w Polsce*, „Przeгляд Islamski”, z. 3-4, 1934, s. 1-2.

⁹ Por. P. Borawski, A. Dubiński, *Tatarzy polscy: dzieje, obrzędy, legendy, tradycje*, Warszawa 1986, s. 153.

¹⁰ Por. A. Miśkiewicz, *Siedemdziesięciolecie odrodzenia polskiej tatarsko-muzułmańskiej społeczności*, „Biuletyn Ekumeniczny”, nr 1, 1996, s. 51.

58 delegatów z 18 gmin, które znajdowały się w ówczesnych województwach: wileńskim, nowogródzkim, białostockim, warszawskim. Wszechpolski Zjazd Delegatów Gmin Muzułmańskich w Wilnie uznany został za odrodzenie się w Rzeczypospolitej społeczności tatarskiej¹¹.

Zjazd nazwano Kongresem Muzułmańskim. W czasie obrad 29 grudnia 1925 roku powołano nową organizację wyznaniową o nazwie Muzułmański Związek Religijny. Nowo powstały Związek skupiał muzułmanów mieszkających w Polsce, a wywodzących się przede wszystkim z ludności tatarskiej, zamieszkującej wschodnie tereny Rzeczypospolitej od 600 lat. W trakcie obrad oficjalnie ogłoszono zerwanie zależności polskich wyznawców islamu od Krymu i w konsekwencji utworzenie autokefalii wyznania muzułmańskiego w Rzeczypospolitej¹². Powołano wówczas pierwszego muftiego dla Polski, którym został Jakub Szynekiewicz¹³. Początkowo działalności MZR podlegało 19 gmin¹⁴. Każda posiadała własnego imama oraz muezzina, którego wybierało zgromadzenie wszystkich członków gminy.

Oprócz powołania związku religijnego podczas Zjazdu uchwalono statut, a także zainaugurowano działalność Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej. Związek ten powstał dzięki staraniom inteligencji tatarskiej: prof. Stefana Bazarskiego, pracownika Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Adama Murzymurczicza oraz gen. Aleksandra Romanowicza. Zadaniem Związku Kulturalno-Oświatowego było sprawowanie opieki nad rozwojem oświatowym ludności muzułmańskiej. Do jego kompetencji należało także wydawanie czasopism oraz prowadzenie badań nad dziejami

¹¹ Wśród zaproszonych gości znaleźli się m.in.: wojewoda wileński Olgierd Malinowski, prezydent Wilna Witold Bańkowski, rektor Uniwersytetu Wileńskiego prof. Marian Dziedzichowski. Por. M. Konopacki, *Siedemdziesięciolecie Wszechpolskiego Kongresu Muzułmańskiego 1925-1995*, „Biuletyn Ekumeniczny”, nr 1, 1996, s. 54.

¹² Por. L. Kryczyński, *Organizacja muftiatu w Polsce*, „Przegląd Islamski”, z. 3, 1930, s. 8-9.

¹³ O znaczącej roli Jakuba Szynekiewicza dla rozwoju islamu w Polsce będzie mowa w dalszej części pracy.

¹⁴ Województwo wileńskie: gminy w Wilnie, Niemieży, Sorok-Tatarach, Dobuciskach, Widzach, Dokszycach i Miadziolu; województwo nowogródzkie: gminy w Nowogródku, Łowczycach, Słonimie, Lachowiczach, Murawscyźnie, Niekraszuńcach, Klecku, Osmołowicach i Mirze; województwo białostockie: gminy w Kruszynianach i Bohonikach oraz gmina w Warszawie. Por. K. Żaba, *Muzułmanie Polski. Religijność a dystans religijno-etniczny*, „Zeszyty Naukowe UJ. Studia Religioznawcze”, z. 27, 1994, s. 83.

i kulturą Tatarów polskich. Jego powołanie miało również na celu poprawienie sytuacji materialnej polskich wyznawców islamu, a także rozwój życia kulturalnego Tatarów¹⁵.

Zarówno siedzibą muftiatu, jak i Rady Centralnej Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów RP było Wilno¹⁶, które w okresie II Rzeczypospolitej stało się centrum życia religijnego oraz społecznego Tatarów polskich. Sytuacja ta z czasem była powodem sporów między przedstawicielami gmin wyznaniowych z Warszawy i Wilna. W latach 30. zrodził się bowiem pomysł wybudowania reprezentacyjnego meczetu dla wyznawców islamu w Polsce. Na jego lokalizację wybrano Warszawę. Tatarzy wileńscy uważali jednak, że meczet powinien powstać w Wilnie. Gmina warszawska planowała również przeniesienie centrum władz muzułmańskich z Wilna do stolicy. Spór okazał się jednak przedwczesny. Wybuch II wojny światowej na wiele lat zahamował ambitne plany społeczności tatarskiej.

Mimo to Kongres Muzułmański posiadał istotne znaczenie dla polskich wyznawców islamu. Społeczność ta mogła cieszyć się wolnością religijną, którą gwarantowała konstytucja z 1921 roku. Poza tym uzyskała organizację o uregulowanej strukturze i sformalizowanych zasadach. Miało to wpływ na stronę polityczno-administracyjną Związku, jak również dawało poczucie bezpieczeństwa i stabilności wyznawcom Allaha. Wartości zapisane i przyjęte podczas historycznego Zjazdu są wciąż żywe w środowisku Tatarów polskich¹⁷.

Wielkim sukcesem polskich muzułmanów doby międzywojennej było uchwalenie w 1936 roku ustawy regulującej stosunek państwa do muzułmanów. Ustawa ta obowiązuje do dziś. Wybuch II wojny światowej przerwał działalność MZR. Nie doszło już do zwołania ogólnopolskiego spotkania Tatarów w Nowogródku, planowanego na jesień 1939 roku¹⁸. Podczas II wojny światowej muzułmanie dzielili los Polaków, doświadczając represji ze strony okupantów, szczególnie od Rosjan. Inteligenci tatarscy zostali aresztowani i wywiezieni w głąb ZSRR, gdzie zginęli. Natomiast ziemian rozstrzeliwano już we wrześniu 1939 roku. Często również Tatarzy zmuszani byli do opuszczania

¹⁵ Por. A. Miśkiewicz, *Mniejszość tatarska w Polsce w latach 1918-1939*, „Przegląd Historyczny”, t. 77, 1986, s. 252-256.

¹⁶ Por. K. Żaba, *Muzułmanie Polscy...*, art. cyt., s. 84.

¹⁷ Por. A. Pogorzelski, *Polscy Tatarzy*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, nr 3, 2004, s. 60.

¹⁸ Por. *Muzułmanie Rzeczypospolitej*, „Biuletyn Informacyjny Obchodów 80-lecia Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej”, nr 1, 2006, s. 3.

swoich domów. W ten sposób wyniszczono część ludności tatarskiej oraz zlikwidowano dorobek kulturalny muzułmanów polskich¹⁹. Należy jednak podkreślić, że 20-lecie międzywojenne to dla islamu w Polsce czas szczególnie. Zaowocował on dynamicznym rozwojem działalności religijnej oraz kulturalnej, który został brutalnie przerwany i zatrzymany przez wybuch II wojny światowej.

1.2. Muzułmański Związek Religijny w czasach PRL (1945-1989)

Po 1945 roku wielu muzułmanów osiedlało się w zachodnich miastach Polski: Gdańsku, Gorzowie Wielkopolskim, Oleśnicy, Pile, Szczecinie. Z upływem lat starania duchowieństwa, a także wiernych zaowocowały powstaniem nowych gmin wyznaniowych w miastach, do których przybyli muzułmanie²⁰. Trudne czasy wojny sprawiły, że wielu wyznawców islamu (głównie inteligencja muzułmańska) zmuszonych zostało do emigracji. Spowodowało to zastój w rozwoju kulturalnym i religijnym społeczności tatarskiej²¹. Poza tym działalność kulturalna oraz kontakty ze współwyznawcami poza granicami kraju były dość mocno ograniczane przez władze PRL.

W 1947 roku na powojennym Pierwszym Wszechpolskim Kongresie Muzułmańskim, który odbył się w Warszawie, reaktywowano MZR. Przewodniczącym Najwyższego Kolegium został płk Jakub Romanowicz, zastępca muftiego przed wojną²². Muzułmanie żyjący w Polsce musieli odnaleźć się w nowej rzeczywistości, która związana była z innym niż przed wybuchem wojny ustrojem. Pierwszą konieczną zmianą stało się dostosowanie struktury Muzułmańskiego Związku Religijnego do obowiązujących w państwie wzorców. Stąd od 1945 roku naczelnym organem zarządzającym musiało być kolegium.

Innym problemem, z którym przez ponad 40 lat musieli borykać się przedstawiciele różnych religii, była kontrola życia duchowego i religijnego. Po zakończeniu II wojny światowej sukcesywnie odradzało się życie religijne Polaków. Próbowano zrekonstruować pluralizm

¹⁹ Por. S. Chazbijewicz, *Problemy mniejszości tatarskiej w Polsce*, „Jednota”, nr 5-6, 2006 [on-line], http://www.jednota.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=481&Itemid=45 [dostęp: 7.10.2007].

²⁰ Por. A. Miśkiewicz, *Tatarska legenda. Tatarzy polscy 1945-1990*, Białystok 1993, s. 11.

²¹ Por. A. Miśkiewicz, *Tatarzy polscy w latach 1945-1985. Zarys historyczny*, „Studia Podlaskie”, t. 3, 1991, s. 122-124.

²² Por. A. J. Pogorzelski, *Polscy Tatarzy...*, art. cyt., s. 63.

światopoglądowy, który istniał przed 1939 rokiem, jednak wszelkie działania stowarzyszeń i związków wyznaniowych znajdowały się pod stałą kontrolą organów Służby Bezpieczeństwa PRL. W latach 1956-1990 działała ona w strukturach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Powołana została do utrwalania władzy komunistycznej oraz zapewniania porządku publicznego wewnątrz kraju. Początkowo Departament III MSW zajmował się walką z działalnością antypaństwową w kraju, jednak w 1962 roku zarządzeniem ministra Władysława Wichy wyodrębniono z niego Departament IV, który przejął sprawy dotyczące Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce. Departament ten rozpoczął pracę 15 czerwca 1962 roku²³.

Zgodnie z klasyfikacją prowadzoną przez Departament IV Muzułmański Związek Religijny w PRL należał do organizacji uznanych przez państwo w trybie ustawy. Jednak władze PRL starały się zatrzeć obecność Tatarów. Bohoniki i Kruszyniany tolerowano jako centra osadnictwa tatarskiego prawdopodobnie jedynie ze względu na mało atrakcyjne położenie geograficzne. W 70. latach XX wieku promowany był jako atrakcja turystyczna „białostocki szlak tatarski”, który – jak twierdzi prof. Selim Chazbijewicz – miał przedstawiać Tatarów polskich jako ciekawostkę etnograficzną²⁴. Według informacji zebranych przez MSW w latach 1965-1974 do MZR należała stała liczba członków, kształtująca się na poziomie około 6 000. Natomiast zaobserwowano wzrost poziomu wiedzy duchowieństwa, również w zakresie myśli polityczno-społecznej, wyrażającej się w lojalnej postawie wobec państwa²⁵. Środowisko tatarskie było inwigilowane przez służby Ministerstwa Spraw Wewnętrznych – Urząd Bezpieczeństwa oraz Służbę Bezpieczeństwa. Ponadto, podobnie jak to miało miejsce w przypadku Kościoła katolickiego²⁶ i innych związków wyznaniowych²⁷, również

²³ W latach 1962-1989 dyrektorami IV Departamentu MSW byli: Stanisław Morawski, Zenon Goroński, Konrad Straszewski, Zenon Płatek, Czesław Wiejak, Tadeusz Szczygieł.

²⁴ Por. S. Chazbijewicz, *Problemy mniejszości...*, art. cyt. [on-line], http://www.jednota.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=481&Itemid=45 [dostęp: 7.10.2007].

²⁵ Por. *Informacja dotycząca nierzymskokatolickich kościołów...*, akta cyt., sygnatura IPN BU 0202/5, t. 1, s. 61. [brak pełnego tytułuteczki].

²⁶ W Instytucie Pamięci Narodowej zgromadzonych jest wiele dokumentów dotyczących działań MSW w celu podważenia autorytetu przedstawicieli Kościoła katolickiego w Polsce. Sygn. IPN BU 0648/28.

²⁷ Sprawa Obiektowa o kryptonimie „ADWENT” dotyczyła różnych Kościołów i związków wyznaniowych działających w Polsce. Służby MSW prowadziły szeroką obserwację środowiska związanego z Kościołem Mariawitów. Sygn.

wśród Tatarów próbowano pozyskać tajnych współpracowników. W tym celu stosowano prowokacje.

Cenzura czasów PRL dostrzegła pozytywny aspekt działalności propagandowo-naukowej niekatolickich związków religijnych. Uważano, że „publikacje kształtują wśród czytelników postawę zaangażowania w propagowanie dorobku kulturalno-gospodarczego współczesnej Polski”²⁸. Mimo to MSW nie wyrażało zgody na wznowienie działalności Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów RP. Należy podkreślić, że cenzura nie zezwalała nawet na używanie nazwy „Tatarzy” w publikacjach prasowych. W wyniku takich zakazów powstało określenie „muzułmanie polscy”, które w konsekwencji spowodowało zanik tradycyjnej tożsamości Tatarów²⁹.

Aparat bezpieczeństwa próbował również wykorzystać polskich wyznawców islamu do kontaktów z krajami Bliskiego Wschodu. Pomocnymi miały stać się ściślejsze relacje towarzyskie między Tatarami a muzułmanami przybywającymi do Polski z krajów arabskich. Elementem łączącym była, według służb MSW, wspólna religia. Prof. Selim Chazbijewicz podkreśla, że takie działania powodowały jeszcze większe zatracenie świadomości kulturalnej oraz tożsamości etnicznej wśród Tatarów. Ponadto do MZR wprowadzano w PRL oficerów SB, którzy nawet przyjmowali islam, aby w ten sposób znaleźć się we władzach MZR. Działanie takie miało doprowadzić do przekształcenia „MZR w narzędzie bliskowschodniej polityki PZPR”³⁰.

Muzułmański Związek Religijny został uznany przez władze PRL w trybie ustawy z 1936 roku. Jednocześnie sprawami związków wyznaniowych zajmował się Urząd do Spraw Wyznań. Organy państwa kontrolowały działalność związku religijnego, bowiem w ten sposób chciały zagwarantować ochronę bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz to, aby kult religijny nie szkodził interesom kraju. Uważano, że wszelkie ustępstwa wobec przedstawicieli jednej religii mogłyby wywołać nieprzychylnie nastroje w społeczeństwie, a w konsekwencji zamieszanie na tle różnic religijnych³¹. Nauczanie religii mogło odbywać się tylko w miejscach do tego przeznaczonych, a ponadto bez kolidowania z zajęciami w szkole. Lekcje religii mogły trwać maksymalnie

IPN BU 0202/5 t. 2.

²⁸ Tamże, sygn. IPN BU 0202/5, t. 1, s. 65-66.

²⁹ Por. S. Chazbijewicz, *Problemy mniejszości...*, art. cyt. [on-line], http://www.jednota.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=481&Itemid=45 [dostęp: 7.10.2007].

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże, s. 100. Sygn. IPN BU 01305/597.

dwie godziny w tygodniu. Ponadto związek wyznaniowy był zobowiązany do składania raportu o liczbie dzieci i młodzieży uczęszczających na lekcje. W raporcie musiała być również zawarta informacja o osobie uczącej religii wraz z rozkładem zajęć i przekazywanymi treściami. Ponadto urząd wymagał dokładnego opisu pomieszczeń, w których odbywały się lekcje religii (z uwzględnieniem ich stanu sanitarnego oraz powierzchni)³².

1.3. Muzułmański Związek Religijny w RP po 1989 roku

Wolność w sferze religijnej, jaka zaistniała po 1989 roku, spowodowała dynamiczny rozwój działalności polskich muzułmanów. Po kilkudziesięciu latach pewnego ograniczania i ucisku pragnęli oni zaakcentować swą odrębność i religijność. Po wojnie nie powołano muftiego³³, a nad sprawami wyznaniowymi czuwało Najwyższe Kolegium Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej. W 1991 roku jego przewodniczącym został Jan Sobolewski, mieszkaniec Białegostoku. Obecnie Muzułmański Związek Religijny w RP posiada siedem gmin wyznaniowych: Białystok, Bohoniki, Kruszyniany, Gdańsk, Warszawa, Warszawa-Fatih oraz Podlódów. Zrzeszeni są w nich głównie wyznawcy islamu, którzy wywodzą się z rodzin o tradycjach tatarskich, choć nie jest to obecnie warunek konieczny. Mimo zmian ustrojowych oraz nowych możliwości edukacyjnych MZR wykazuje brak odpowiedniej liczebności dobrze wykształconej kadry duchownej, a także nauczycieli religii. W ostatnim czasie poprawia się świadomość religijna, zaś edukacja młodzieży obejmuje także nauczanie języka arabskiego.

Muzułmański Związek Religijny nieustannie pracuje nad integracją środowiska muzułmańskiego w Polsce. Różnorodność społeczności muzułmańskiej jest jednak powodem wielu trudności, uniemożliwiających osiągnięcie porozumienia, zwłaszcza w kwestii administrowania gminami muzułmańskimi oraz przewodnictwa duchowego nad wiernymi. Brak wspólnego głosu wywołuje spory i podziały w społeczności.

³² Por. Z. Mirgos, *Prawna sytuacja związków wyznaniowych i świeckich organizacji kościelnych w PRL*, Warszawa 1972, sygnatura IPN 01521/666, t. 2, s. 185-186.

³³ Przeszkodą był zapis w ustawie z 1936 roku, mówiący o dożywotnim piastowaniu stanowiska muftiego.

2. Związek Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej

Tatarzy, chcąc uniknąć zapomnienia wielowiekowej tradycji, historii oraz kultury, powołali Federację Związków Tatarskich Polski, Litwy, Białorusi i Ukrainy. Jej celem jest podtrzymywanie tradycji, kultury oraz religii. Federacja dystansuje się od wszelkiej działalności politycznej. Największym i najtrudniejszym planem do zrealizowania jest utworzenie wyższej uczelni w Polsce o profilu tatarsko-muzułmańskim.

Częścią Federacji jest działający w Gdańsku Związek Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej (ZTRP), który został zarejestrowany w 1992 roku w Białymstoku. Grono założycielskie stanowili: Selim Chazbijewicz, Stefan Mucharski, Ali Miśkiewicz. Związek nawiązuje do przedwojennego Związku Kulturalno-Oświatowego Rzeczypospolitej Polskiej. Członkostwo jest w nim zamknięte, co oznacza, że zostało zarezerwowane tylko dla osób pochodzenia tatarskiego. O przyjęciu nowych członków decyduje zarząd.

Związek posiada statut³⁴ uchwalony i podpisany podczas III Zjazdu Delegatów ZTRP w Gdańsku 29 stycznia 2005 roku. Statut określa cele działalności Związku, wśród których wymienione zostały: działanie na rzecz mniejszości narodowych, integracja środowiska tatarskiego, pogłębianie wiedzy o własnej tradycji i historii, działalność wydawnicza, muzealna, społeczna oraz polityczna³⁵. Z kolei tożsamość związku została określona w następujący sposób:

„[...] spadkobierca wszystkich przedwojennych organizacji tatarskich: Koła Akademików Muzułmanów Polski, Stowarzyszeń Pomocy Biednym Muzułmanom, Związku Kulturalno-Oświatowego Rzeczypospolitej Polskiej i Związku Tatarów Polskich w Rzeczypospolitej Polskiej”³⁶.

Podczas II Zjazdu Delegatów ZTRP 7 września 2003 roku podjęto decyzję o zmianie nazwy (usunięto przymiotnik „Polskich”) oraz przeniesiono siedzibę Związku z Białegostoku do Gdańska. Zmiany te były podyktowane otrzymaniem lokalu w Gdańsku przy ul. Nowiny 5, gdzie obecnie znajduje się Centrum Kultury Tatarów RP im. Leona Kryczyńskiego. Ponadto w Gdańsku mają swoje siedziby podmioty związane ze Związkiem: Instytut Naukowo-Badawczy oraz redakcja

³⁴ Statut Stowarzyszenia Związku Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej, „Życie Tatarskie”, nr 9, 2000, s. 10-15.

³⁵ Por. Statut ZTRP, § 9-10.

³⁶ Por. S. Chazbijewicz, *Organizacje tatarskie i muzułmańskie na ziemiach polskich w XX wieku*, „Życie Tatarskie”, nr 3-4, 1999, s. 13-15.

„Rocznika Tatarów Polskich”. Podczas IV Nadzwyczajnego Zjazdu Delegatów ZTRP, odbywającego się 10 listopada 2007 roku, siedzibę Związku przeniesiono z Gdańska do Bohonik.

Związek pragnie utworzyć Narodowe Muzeum i Archiwum Tatarów Polskich oraz rozwijać działalność własnego szkolnictwa podstawowego i wyższego. Nieustanna dbałość w zakresie działalności kulturowej uwidacznia się szczególnie w organizowanych cyklicznie Letnich Akademiach Wiedzy o Tatarach Polskich, Festiwalach Kultury Tatarskiej, Wieczorach Muzyki i Poezji Tatarskiej, święcie Sabantuj w Kruszynianach. Związek Tatarów włącza się także w organizowanie wydarzeń o charakterze naukowym, jak chociażby konferencji zatytułowanej: *Tatarzy w Polsce po 1945 roku. Tatarska tożsamość wobec asymilacji* oraz *Kitab, Chamait jako nośniki kultury, tradycji i zachowań Tatarów Polskich*. W przeszłości organizowane były także Pomorskie Spotkania Mniejszości Narodowych³⁷.

3. Muzeum Kultury Tatarów RP w Narodowym Centrum Kultury Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej im. Leona Mirzy-Kryczyńskiego w Gdańsku-Oruni

Narodowe Centrum Kultury Tatarów zostało założone w 2007 roku. Jego działalność jest skupiona na mniejszościach narodowych i etnicznych. Nadrzędny cel stanowi dbałość oraz ochrona świadomości etnicznej Tatarów polskich, a także integracja ludności o pochodzeniu tatarskim. Ponadto Centrum prowadzi działalność mającą na celu pogłębianie wiedzy o tatarskiej tradycji i historii, jak również dba o zachowanie muzułmańskiej tradycji religijnej. Od początku istnienia jego prezesem jest Jerzy Dzirdzis Kuczyński-Szahuniewicz, posługujący się także tytułem Honorowego Murzy³⁸.

Oprócz działalności wspierającej i edukacyjnej Centrum organizuje wiele uroczystości narodowych, chociażby z okazji kolejnych rocznic odzyskania przez Polskę niepodległości³⁹, oraz religijno-kulturalnych, do których należy ludowe święto tatarskie Sabantuj, czyli Święto Pługa, obchodzone na zakończenie wiosennych prac polowych.

³⁷ Por. H. Szabanowicz, *Instytucje społeczno-kulturalne mniejszości tatarskiej w Gdańsku*, [w:] A. Chodubski, A. Waśkiewicz (red.), *Tożsamość kulturowa. Szkice o mniejszościach narodowych na Pomorzu Gdańskim*, Gdańsk 2005, s. 63-64.

³⁸ Por. *Chanat oruński* [online], http://mojaorunia.pl/index.php?option=com_orunia&Itemid=24&task=artykul&id=149 [dostęp: 18.06.2015].

³⁹ Por. Dż. Smajkiewicz-Murman, *Uczciliśmy Święto Niepodległości*, „Przegląd Tatarski”, nr 1, 2013, s. 1.

Spotkanie z okazji tego święta ma charakter pikniku rodzinnego oraz integracyjnego, podczas którego odbywają się rozmaite zawody: przeciąganie liny, rzucanie podkową, wspinanie się po słupie⁴⁰.

Z inicjatywy Narodowego Centrum Tatarów w Parku Oruńskim ustawiono pomnik Tataru Rzeczypospolitej Polskiej. Odświeżenie postumentu odbyło się 25 listopada 2010 roku. W uroczystości wziął udział prezydent RP Bronisław Komorowski, który w swoim wystąpieniu przypomniał wielowiekową przyjaźń polsko-tatarską, obecną także w walce – od bitwy pod Grunwaldem po Monte Cassino. Warto zwrócić uwagę, że poczynając od połowy XIV wieku w historii Polski nie było bitwy, w której nie wzięliby udziału także Tatarzy:

„[...] nie było takiego wroga Rzeczypospolitej, na którym nie wyszczerbiliby swojego oręża w interesie ojczyzny. Gromili Moskali, Szwedów, Wołochów, a kiedy trzeba było, to i Turków, bez zważania na wspólną z nimi religię. Bez nich nie byłoby wiekopomnej wiktorii wiedeńskiej, za co szczególnie upodobał ich sobie król Jan III Sobieski”⁴¹.

Od 2011 roku Narodowe Centrum Tatarów prowadzi również szkołę koraniczną. W jego ramach działa także Muzeum Kultury Tatarów RP. W zbiorach muzeum znajdują się barwne, tatarskie stroje ludowe, repliki herbów rodów tatarskich, a także różnego rodzaju ozdoby z inskrypcjami w języku arabskim.

4. Towarzystwo Kultury Muzułmańskiej

Na Pomorzu prężnie działa Towarzystwo Kultury Muzułmańskiej w Rzeczypospolitej Polskiej, które powstało w 1991 roku. Głównym wydarzeniem organizowanym przez działaczy Towarzystwa stały się obchody Dni Kultury Muzułmańskiej, zapoczątkowane w 2001 roku. Dni te są autorskim pomysłem Heleny Szabanowicz, przewodniczącej Towarzystwa Kultury Muzułmańskiej. Gościem specjalnym I Dni Kultury Muzułmańskiej była ówczesna marszałek Senatu RP Alicja Grześkowiak, natomiast samo Towarzystwo zostało odznaczone medalem „Senat RP 1989-1999”⁴².

⁴⁰ Por. T. Čachorovska, *Tatarskie święta*, „Przegląd Tatarski”, nr 2, 2009, s. 24.

⁴¹ P. Jarczewski, *Pomnik Tataru RP stanął w Parku oruńskim* [on-line], <http://ibedeker.pl/obiekty/pomnik-tataru-rp-stanal-w-parku-orunskim/> [dostęp: 18.06.2015].

⁴² Por. H. Szabanowicz, *Instytucje społeczno-kulturalne mniejszości tatarskiej w Gdańsku*, [w:] A. Chodubski, A. Waśkiewicz (red.), *Tożsamość kulturowa...*, dz. cyt., s. 61.

W programie obchodów Dni znalazły się prelekcje na temat islamu, wystawy, degustacje tradycyjnej kuchni tatarsko-muzułmańskiej, spotkania z literatami oraz osobistościami mającymi wpływ na kształtowanie wizerunku islamu w Polsce i na świecie. Gośćmi były znakomitości reprezentujące środowiska akademickie w kraju i za granicą. Wśród nich znaleźli się literaci, przedstawiciele Tatarów, a także wszystkich muzułmanów żyjących w Polsce: mufti Tomasz Miśkiewicz, prof. Andrzej Chodubski, prof. Janusz Danecki, prof. Jan Tyszkiewicz, Maciej Konopacki, Ali Miśkiewicz, Haithem Abu-Rubb, Ali Abi-Issa i wielu innych. Kolejne Dni Kultury Muzułmańskiej rozszerzyły swój program głównie o zagadnienia dialogu między religiami i kulturami w duchu pokoju.

Towarzystwo zachęcało wszystkich muzułmanów mieszkających w Polsce, aby czynnie włączali się w działalność kulturalną społeczności wyznawców Allaha. Na działalność edukacyjną składały się wykłady, spotkania, dyskusje w meczecie. Niestety, bark porozumienia ze środowiskiem współwyznawców spowodował konieczność zawieszenia działalności Towarzystwa. Jej wznowienie nastąpiło 8 września 2003 roku. W 2004 roku oprócz formuły zmieniono również nazwę na Towarzystwo Kultury Muzułmańskiej Tatarów Polskich. Działalność Towarzystwa ograniczono tym samym do kręgu grupy etnicznej. Nadal jednak jego członkowie podejmują pracę edukacyjną oraz naukowo-badawczą.

Komitet założycielski w 1991 roku utworzyli: Bekir, Maria Tamara i Helena Szabanowiczowie. Wystosowali oni deklarację programową, w której napisali:

„Jedną z najważniejszych przyczyn, które skłoniły działaczy Towarzystwa do jego powołania, jest tragiczny stan wiedzy na temat szeroko rozumianej kultury muzułmańskiej i to nie tylko na poziomie masowego odbiorcy”⁴³.

Natomiast głównymi celami działalności Towarzystwa były: przełamywanie uprzedzeń, poszukiwanie wspólnych wartości, dialog międzykulturowy.

5. Zespół „Buńczuk”

Tatarzy intensywnie promują swoją kulturę poprzez taniec, śpiew, a także prezentację dokonań literacko-poetyckich wśród Polaków. Przykładem takiej promocji jest formacja recytatorska młodzieży

⁴³ Tamże, s. 60.

tatarskiej, która przekształcała się w zespół taneczno-wokalny. Młodzież uczy się tańców oraz pieśni wschodnich, dzięki czemu poznaje swoje korzenie, a także może pielęgnować rodzimą kulturę. Na repertuar składa się głównie kultura krymska, choć zespół wykonuje również polskie pieśni i wiersze.

Zespół „Buńczuk” powstał w sierpniu 2000 roku podczas Zjazdu Tatarów w Sokółce. Jego opiekunką jest Halina Szahidewicz. Praktyczną nauką tańca zajmuje się zawodowa tancerka Lewiza Bikbulatowa, która pochodzi z Krymu i na co dzień występuje w zespole „Dżemille” w Symferopolu. W skład zespołu wchodzi głównie młodzież z Białegostoku, chociaż są reprezentanci Sokółki, Suchowoli oraz Krynek. W zespole występuje również wnuczka Haliny Szahidewicz, która dojeżdża z Poznania⁴⁴.

Charakterystycznym elementem zespołu są kolorowe stroje krymskie. Tatarzy polscy nie posiadali bowiem własnych wzorów ubiorów ludowych. W planach jest zaprojektowanie stroju łączącego elementy kultury podlaskiej i tatarskiej.

„Buńczuk” ma duże znaczenie w podkreślaniu odrębności kulturowej Tatarów żyjących na terenach Rzeczypospolitej. Folklor proponowany w wykonaniu zespołu stanowi źródło dziedzictwa kulturowego oraz podtrzymanie niknącej w gąszczu popkultury tradycji przodków⁴⁵.

Podsumowując działalność organizacji tatarskich w Polsce, należy podkreślić fundamentalne znaczenie Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, który pełni funkcję integracyjną środowiska oraz jest strażnikiem wielowiekowej tradycji i kultury islamu, jak również jego wyznawców żyjących w Polsce. Ponadto w kraju działają organizacje podtrzymujące tatarskie dziedzictwo etniczne. Obecność tej grupy społeczno-religijnej w Rzeczypospolitej jest dowodem na wielowiekowe, pokojowe współlistnienie ludności o odmiennych wartościach oraz poglądach.

⁴⁴ Por. H. Szahidewicz, *40-lecie Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Białymstoku*, „Pamięć i Trwanie”, nr 4, 2001, s. 5-8.

⁴⁵ Por. A. Nowakowska, *Kultura polska a kultura muzułmańska (Tatarów polskich i Arabów) w wymiarze „męskości – kobiecości” kulturowej Geerta Hofstede*, [w:] J. Nikitorowicz (red.), *Region, tożsamość, edukacja*, Białystok 2005, s. 176.

~•~

ALDONA M. PIWKO

Związki i stowarzyszenia tatarskie w Polsce**Streszczenie**

Tatarzy, którzy żyją w Polsce, zgodnie z obowiązującym prawem stanowią grupę etniczną. Ich liczebność jest niewielka, a także zdecydowanie odróżniają się kulturą i tradycją od pozostałych obywateli – przy jednoczesnym dążeniu do zachowania tych elementów indywidualnej tożsamości. Mimo długiej historii obecności Tatarów na ziemiach Polski (od XIV wieku) oraz wielu zasług dla ojczyzny społeczność ta pozostaje w znacznie mniejszości. Do 80. lat XX wieku Tatarzy byli praktycznie jedynymi przedstawicielami islamu w Polsce. Pielęgnowanie i podtrzymywanie tożsamości religijno-kulturowej umożliwiają im stowarzyszenia, których celem jest nie tylko ochrona dziedzictwa etnicznego, ale także integracja społeczeństwa tatarskiego. Artykuł omawia działalność związku religijnego i stowarzyszeń promujących kulturę społeczności tatarskiej w Polsce: Muzułmańskiego Związku Religijnego, Towarzystwa Kultury Muzułmańskiej, Związku Tatarów, a także zespołu „Buńczuk” i Narodowego Centrum Kultury Tatarów.

Słowa kluczowe: etniczność, islam w Polsce, kultura, Tatarzy, związek religijny.

ALDONA M. PIWKO

Tatar Unions and Associations in Poland**Abstract**

Tatars in Poland, though small in number, preserve their ethnic identity and significant cultural differences, and are recognised in Polish law as ethnic group. Despite their long history in Poland (since 14th century), and many services rendered to their motherland, they are a tiny minority. Up to 1980, Tatars were practically the only Muslims in Poland. Tatar associations preserve their religious and cultural identity, protect Tatar ethnic heritage and serve as focal points for Tatar integration. This article describes Tatar religious groups and cultural associations promoting Tatar culture in Poland: Muzułmański Związek Religijny (Muslim Religious Union), Towarzystwo Kultury Muzułmańskiej (Muslim Cultural Society), Związek Tatarów (Tatar Association), Buńczuk Band and Narodowe Centrum Kultury Tatarów (National Centre for Tatar Culture).

Keywords: Tatars, Islam in Poland, religious union, culture, ethnicity.